

УДК 159.946.3

**РОЛЬ ПСИХОЛОГІЧНИХ ПРОЦЕСІВ
РОЗПІЗНАВАННЯ ЗНАКОВИХ СИСТЕМ
У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ
СТУДЕНТАМИ**

*Сорока Н.А., канд. психол. наук,
Щокіна Т.М., канд. філол. наук (Харків)*

У статті розглядаються основні психологічні процеси, які є підґрунтям навчання мови як знакової системи та основою створення оптимального алгоритму навчання іноземної мови.

Ключові слова: оптимальний алгоритм навчання, організація знакової системи мови за її рівнями, слово-знак, спрямованість особистості на засвоєння мови.

Сорока Н.А., Щёкіна Т.Н. Роль психологических процессов распознавания знаковых систем в процессе изучения иностранных языков студентами. В статье рассматриваются основные психологические процессы, которые являются базовыми в обучении языку как знаковой системе и являются основой создания оптимального алгоритма обучения иностранному языку.

Ключевые слова: направленность личности на усвоение языка, оптимальный алгоритм обучения, организация знаковой системы по уровням, слово-знак.

Soroka N.A., Shchokina T.M. The Role of Psychological Processes in Recognizing Sign Systems in Learning Foreign Languages by the Students. The article deals with the main psychological processes, which are fundamental in teaching the language as a sign system and the basis for creating an optimal learning algorithm in the process of teaching a foreign language.

Key words: person's orientation to the language learning, optimal algorithm of learning, organization of a sign system due to its levels, word-sign.

Розвиток науково-технічного прогресу призводить до інтернаціоналізації культур, знань та систем навчання. Спілкування людей пов'язане із проблемою подолання міжмовного “бар'єру”,

який ускладнює сприйняття та передачу інформації однією або різними мовами, та визначається внутрішніми і зовнішніми чинниками їхньої структури. Усунути проблему “бар’єру” частково допомагає система мовної ідентифікації, однак досягнення повної однозначності не завжди можливе. Такий ефект досягається при тривалому навчанні у відповідному мовному середовищі.

Актуальність теми дослідження. Розвиток міжнародного спілкування робить актуальною проблему вивчення іноземних мов у вищих навчальних закладах. Інтеграція України до Євросоюзу вимагає оволодіння мовою професійної спрямованості. Предметом досліджень багатьох наукових дисциплін – лінгвістики, педагогіки, семіотики, фізіології, психології, кібернетики та інших – виступають фактори, що забезпечують успішне засвоєння мови. Підвищення ефективності навчання мови значно сприяє організації міжнародних взаємовідносин, робить їх більш доступними та економними, що прискорює процес розвитку наукових знань, обміну інформацією та забезпечує більш глибоке взаєморозуміння сторін на різних рівнях спілкування. Дослідження, присвячені навчанню мови як знакової системи, визначають дану проблему загальнотеоретичною, безпосередньо пов’язаною з теорією та психологією навчання та самоорганізації, проблемою адаптації особистості до навколишнього середовища.

Об’єктом дослідження виступає мова як знакова система спілкування. **Предметом** дослідження є психологічні умови формування та засвоєння знакової системи іноземної мови у процесі її вивчення.

Метою дослідження є вивчення умов, які сприяють розвитку та засвоєнню мови як засобу міжособистісного спілкування.

Вивчення іноземної мови як засобу професійного спілкування пов’язане із формуванням складної знакової системи, яка спрямована на розпізнавання образів середовища, в якому існує індивід. У процесі вивчення будь-якої мови як засобу спілкування завжди слід мати на увазі процес формування знакової системи цієї мови.

Незважаючи на численні дослідження розвитку знакових систем і створення теорії знакової системи, або теорії ієрогліфів, сьогодні не визначеною залишається ще велика кількість питань. Прагнення знайти загальні теоретичні підходи до вирішення даної проблеми призвели до створення спеціальної науки – семіотики, завдання якої

зводяться до пояснення природи формування “знака-символу” і встановлення механізмів, що забезпечують розпізнавання реального образу за знаком, який йому відповідає.

Знаходячись у постійній взаємодії із навколишнім середовищем, людина безперервно зтикається з потребою набуття та передачі інформації. З перших днів життя ця потреба закріплює у свідомості індивіда найбільш характерні компоненти середовища, формує та фіксує їх у вигляді певного “знака-символу”. Мова, що засвоюється індивідом, виступає відображенням суспільно-історичного досвіду і може існувати лише в процесі спілкування. Саме тому в усіх випадках, пов’язаних з проблемою вивчення мови, обов’язковою умовою засвоєння системи будь-якої мови є ситуація спілкування. Індивід задовольняє свої потреби шляхом створення ситуації спілкування та вирішує її за допомогою використання певних психічних процесів. Вони пов’язані з рівнем морфофункціонального розвитку нервової системи і можуть визначатися як спадкові здібності.

У процесі засвоєння іноземної мови спостерігається залежність психічної діяльності від рівня морфофункціонального розвитку, саме цим можна визначити здатність особи до формування в неї знакової системи мови. Проведені дослідження організації навчання мов дозволили встановити низку особливих ознак цього процесу. За результатами аналізу процесу навчання мови взагалі та іноземної – англійської, зокрема, були сформульовані наступні **завдання** дослідження: встановити загальні принципи формування знакових систем та на їхній базі розробити оптимальні умови, що сприяють навчанню мови, з урахуванням індивідуальних особливостей сприйняття та засвоєння навчального матеріалу.

Методи дослідження. У процесі виконання цих завдань були використані класичні методи, які широко застосовуються у психологічних дослідженнях розпізнавання образів та формування знакових систем мови. Початковим етапом у навчанні іноземної мови є формування базової основи об’єктного сприйняття. Вона являє собою перший рівень знакової системи розпізнавання образу – лексичної одиниці. В подальшому відбувається накопичення, або інтеграція такого “образу-знаку” і перехід на більш високий рівень – формування словосполучень, фраз та висловлювань. У різних індивідів ступінь ототожнення понять може суттєво розрізнятися. Це залежить

як від умов середовища їх формування, так і від індивідуальних здібностей особистості. Виходячи зі складності та обсягу матеріалу, що вивчається, на кожному віковому етапі засвоєння знакової системи мови у людини існують межі доступності її сприйняття.

Встановлені нами особливості засвоєння знакової системи пов'язані з різницею у швидкості сприйняття матеріалу, ступені його ускладнення на кожному наступному рівні, існуванні граничного рівня навчання. Ці індивідуальні показники виявились основними при набутті знань. При груповій організації навчального процесу наведені вище характеристики зумовлюють неоднорідність навчальної групи, що суттєво впливає на ефективність засвоєння матеріалу. Найбільш успішного результату у процесі організації колективного навчання може бути досягнуто при формуванні навчальних груп учнів або студентів з рівнем мовної підготовки, яка б не перевищувала 10% однорідності від загальної характеристики.

На нашу думку, для більш глибокого засвоєння мови доцільно формувати мікрогрупи на базі аналізу показників навчання. Проведені спостереження свідчать про те, що самостійне розподілення студентів у мікрогрупи ґрунтується за принципом таких характеристик, як словниковий запас та однаковий його якісний показник, загальна схильність до форми мови, що засвоюється, – усна або письмова, а також такої психологічної характеристики, як бажання бути лідером. Найбільш ефективно навчання сформованих таким чином мікрогруп спостерігається при їх кількісному складі із трьох-п'яти осіб.

Активність студентів та їх інтерес до матеріалу, що має бути засвоєний, найбільш високі в тому випадку, коли базові знання знаходяться в інтервалі $1/3 - 3/4$ від складності навчального матеріалу, запропонованого викладачем. З кожним наступним кроком ускладнення матеріалу при дотриманні цих умов час на його засвоєння збільшується за експоненціальною залежністю. Цей факт дозволяє встановити індивідуальні межі засвоєння матеріалу за його складністю та обсягом [1]. Недостатньо надійне закріплення матеріалу призводить до поступового накопичення його нерозуміння і повного припинення просування вперед. У свою чергу, абсолютне заучування, механічне доведення до автоматизму без усвідомлення матеріалу знижує, з одного боку, швидкість навчання, а з іншого – варіативність використання отриманих знань.

Уведення засобу “координатної” реєстрації якісної та кількісної структури мови, що засвоюється, дозволяє розпізнати рівень формування метамови або складність організації знакової системи вузькоспеціалізованої мови. В нашій роботі ми дійшли висновку, що у процесі формування знакової системи мови у свідомості особи важливу роль відіграють індивідуальні характеристики (здібності, темперамент, вольові якості, мотивація, переконання). Вони впливають на специфіку використання слів при побудові фраз, а фраз, у свою чергу, – при побудові тексту. В умовах засвоєння мови професійного спілкування більш чітко виявляється закономірність побудови фраз за кількістю слів і термінів, які найчастіше використовуються. В цьому полягає індивідуальна характеристика репродуктивної функції мовлення. Але не слід забувати, що прагнення навчити студента або учня мислити іноземною мовою та оцінити глибину його знань як здатність міркувати за допомогою цієї мови, є недостатньо обґрунтованим. Перший напрямок досліджень здійснювався шляхом формування навчальних мікрогруп із урахуванням комунікативних характеристик тих, хто навчається, та змін складу цих груп залежно від динаміки засвоєння знакової системи мови. Другий – пов’язаний із забезпеченням доступності навчального матеріалу та побудовою індивідуального оптимального алгоритму навчання.

Результати, які були отримані шляхом проведення експериментальної частини дослідження – спостереження за контрольними мікрогрупами студентів факультету іноземної філології [1] – доводять, що при створенні оптимального режиму навчання необхідно мати достовірну та реальну інформацію про вихідний рівень підготовки студентів. Такі показники можна отримати шляхом попереднього тестування рівня навченості. Спираючись на отриману інформацію, ускладнення навчального матеріалу при навчанні не повинно перевищувати межу новизни більш, ніж на третину від повного його обсягу (близько 65% доступності розпізнавання). Закріплення матеріалу має проводитися до того рівня засвоєння, який забезпечує 85% розпізнавання всієї викладеної інформації. Після досягнення цього порогу складність матеріалу повинна досягати 2/3 його доступності. При таких умовах фінальне закріплення попереднього матеріалу відбувається з максимальною варіативністю його використання в різних комбінаціях з новими знаннями. Абсолютне механічне відтворення понять та

мовних зворотів при їх повному (100%) заучуванні на попередньому рівні призводить у майбутньому до появи лексичних та семантичних помилок, які подолати значно важче. Результати досліджень можуть бути використані у створенні методичних рекомендацій побудови оптимального алгоритму навчання.

При організації будь-якого етапу навчання кожний наступний із них повинен базуватися на попередньому або вихідному фундаменті та опосередковувати його. Перший крок у розробці оптимального алгоритму навчання вимагає визначення рівня початкових знань і того рівня комунікації, при якому досягається повноцінне спілкування в межах запропонованого обсягу лексичного та граматичного матеріалу. Другим кроком створення оптимального алгоритму навчання є визначення такого поняття, як ускладнення матеріалу. Практично це здійснюється шляхом розподілу нового матеріалу на кроки ускладнення з використанням вправи типу “multiple choice”. Третій крок полягає у забезпеченні умов оптимального алгоритму навчання і пов’язаний із кількістю повторень, необхідною для достатньо ефективного використання нового матеріалу. Під достатньою ефективністю розуміють рівень розпізнавання, що складає не менше ніж 75% усієї інформації. Як і крок ускладнення, кількість необхідних повторень має індивідуальну характеристику, що пов’язана з природними психофізіологічними особливостями, відповідальними за закріплення навичок. Крок ускладнення і кількість його повторень визначають швидкість навчання. При варіативності кожної з цих характеристик кінцевий результат може залишатися однаковим у часових межах. Обидві характеристики коливаються залежно від загального психофізіологічного стану організму. Однак це питання не було предметом наших досліджень. Четвертий крок в організації оптимального алгоритму навчання полягає в обліку швидкості засвоєння учбового матеріалу та оцінюванні рівня навченості.

Збільшення чисельності груп зводить результативність застосування зазначеного вище алгоритму по експоненціальній залежності до нуля. Із навчальних груп із наповненням до 30 осіб доцільно формувати мікрогрупи у складі від трьох до п’яти осіб. Такий прийом суттєво підвищує ефективність навчальної діяльності студентів, однак ускладнює викладачеві здійснення контролю

за організацією навчального процесу. Із цього витікає, що підвищення ефективності навчання вимагає більш гнучких правил організації навчального процесу, особливо навчання іноземної мови професійної спрямованості.

В організації навчального процесу при засвоєнні іноземної мови комунікативні потреби студентів складають основу формування середовища для побудови оптимального алгоритму навчання.

Отже, мова як знакова система має багаторівневу структуру, що зумовлює необхідність поетапного засвоєння кожного рівня її організації. Процес такого засвоєння знакової системи може бути ефективним у тому випадку, коли він проходить відповідно до закономірностей адаптивної діяльності особистості, яку обумовлюють психічні процеси (темперамент, характер, інтелект, воля, мислення, пам'ять та ін.). При досягненні більш високого рівня “метамови” зростає взаємопорозуміння у вигляді як міжрівневого спілкування, так і у межах одного рівня різних “метамов”. Ускладнення кожного рівня знакової системи мови відбувається за однаковою закономірністю. Вона полягає у зростанні узагальнюючої значущості понять та термінів, які при цьому використовуються. Варіативність їх використання відносно базового рівня для кожної особи має свої межі, що обумовлює подальше ускладнення навчального матеріалу, який засвоюється.

Особливістю формування знакової системи мови є підвищення різниці в узагальнюючому значенні “слово-знак”. Швидкість такого процесу пов'язана з кількісним показником частоти застосування цього терміну та кроком ускладнення умов його використання. Сама швидкість засвоєння знакової системи мови при зміні рівнів її організації знижується за експоненціальною залежністю [1]. Цей факт визначає ступінь просування за рівнями оволодіння інформацією в процесі індивідуального навчання. Характеристики засвоєння інформації: крок ускладнення, кількість повторень, рівень навчання – складають основу оптимального алгоритму навчання й однаково проявляються у формуванні стереотипних знакових образів на всіх етапах вивчення мови.

Висновки. На підставі отриманих результатів було розроблено методичні рекомендації, які сприятимуть підвищенню ефективності вивчення іноземної мови:

- при формуванні мікрогруп необхідно встановлювати базовий рівень готовності осіб до засвоєння мови професійної спрямованості;
- до паспортизації характеристик тих, хто навчається, повинні входити такі показники, як здібність до засвоєння усного та письмового мовлення, а також загальний показник сформованості навчальних умінь або придатності до оволодіння даною професією;
- інтегральний показник ефективного групового навчання за характеристиками паспортизації, який був зазначений вище, не повинен перевершувати 10% його варіацій, а члени мікрогруп повинні мати спільні комунікативні показники;
- необхідно визначати етапи та обсяг ускладнення навчального матеріалу залежно від ефективності його засвоєння конкретним контингентом студентів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алфімова Н.А. Психологічні умови формування і засвоєння мови як знакової системи : дис. ... канд. псих.наук : 19.00.01 / Алфімова Наталя Анатоліївна. – Харків, 2000. – 176 с.
2. Трофимова Л.Г. Психолого-педагогическое воздействие на личность студента на занятиях по иностранному языку / Л.Г. Трофимова // Фундаментальные исследования. – 2009. – № 3 – С. 118–120.
3. Сорока Н.А. Мотивація людини як основний чинник її діяльності / Н.А. Сорока // Наукові записки Харків. ун-ту повітряних сил. Соціальна філософія, психологія. – Харків : ХУПС, 2008. – Вип.1(30). – С. 199–205.